

A fejezet alfejezetekre lebontva tárgyalja a növényi alapú, ásványi eredetű, vegyes eredetű, állati eredetű és gomba eredetű szimplicitákat (monodrogok) és kompozitákat (összetett készítmények). Az olvasó a különböző alfejezetekben alfabetikus sorrendben találja a változatos gyógyhatású készítmények leírásait. Számos Európában nem őshonos gyógyító hatású növényből és készítményekből készítették a gyógyszereket.

A leírások rengeteg olyan érdekes információt tartalmaznak, amelyek a nem szakmabeli olvasók érdeklődését is felkeltik a téma és a gyógyító hatású anyagok iránt. A tömérdek anyagból vegyünk példaként a sokak által kedvelt és fogyasztott közönséges diót (*Juglans regia*). A szerző először történelmi adatokat említ az adott növényről, majd tárgyalja annak növénytani jellemzőit. Kitér a növény különböző részeire, azok gyógyhatására, megemlíti kártékony tulajdonságait, ezután pedig a feltárt és ismert recepteket közli. Így például: „A dióbél vérnyomás- és koleszterincsökkentő, vérereket erősítő csemege és táplálék. Szellemi és fizikai gyengeség ellen egyaránt ajánlott. Cukorbetegség is fogyaszthatják. Erdélyben az összevágott dióbelet kelések gyógyítására is használták, használják, akárcsak az oroszok.” Az igencsak érdekfeszítő és sokszínű információk között az olvasó gyakran találkozhat olyan gyógyító hatású növényvel, kivonattal, amely hétköznapijainkban is ismert és használt.

A kötet abból kifolyólag is méltatást érdemel, hogy lezárásként román és német nyelvű kivonattal is rendelkezik. Előbbi Segesvár mai román lakosságát

kívánja megcélozni, míg az utóbbi az egykori százas lakók előtt való tisztelgés szép példája, akiknek le származottaiból – ahogyan a szerkesztő is fogalmaz – „alig háromszázan még ma is a Nagy-Küküllő menti településen élnek, s kevesen közülük még anyanyelvüként bírják a németet”.

Külön említést igényel a teljes kötet kivitelezése, amely a benne elhelyezett 593 fekete-fehér és színes fényképnek köszönhetően látványos. Ezek között találkozunk az állványedények fotóival, utcaképekkel, növény- és állatfotókkal, de nem kevés archív felvétel és a korai századok festményei is helyet kapnak a kötetben. Annak ellenére, hogy az állványedények feliratai egy szűkebb társadalmi réteg számára (orvosok, gyógyszerészek) érthetőek csupán, a szerző közérthető módon szövegezte meg a kötetet, olvasmányossá, bárki számára fogyaszthatóvá tette a tartalmat. Külön figyelmet érdemelnek a Nagy Zsolt munkásságát dicséző kiegészítések (78), a jegyzetek (620) és a mutatók, amelyek jól elkalauzolják, segítik az olvasót a kötet anyagának értelmezésében. A kötetben való tájékozódást betürendes személynév-, tárgy-, földrajzinév-, latin és magyar nyelvű növénynév-, állatnév- és gombanévmutató segíti. Id. Veress László munkájának köszönhetően egy olyan tudomány-népszerűsítő és ismeretterjesztő kötetet tarthat a kezében az olvasó, amelyből – a szerkesztő szavaival élve – „immár bárki, kockázatok és mellékhatások nélkül, kedvére csemegézhet”.

André Mária Irén

Antistruktúrák között

Gagyfi József: Gép és nép. Gépek és társadalmi változások vidéken.

Krizsa János Néprajzi Társaság, Kvár 2021 (Dissertationes Ethnographicae Transylvanicae). 216 old.

Érdekesen izgalmas munkát írt Gagyi József ismét. Már az első csíkszeredai antropológuskivonatokban is a méltóképpen emberközelí, méltányosan elismerő,

érzékenyen tisztelgő és meghatottan tájékozódó nyitottság volt munkái erénye. De nemcsak ez, maga a megismerő szándék és a felmutató jótétemény

A. Gergely András (1952–2023) – politológus, kulturális antropológus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar és a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola oktatója; szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság volt elnöke, Budapest

is jellemezte, és az utóbbi években korszakos ívű parasztportrékkal gazdagította a néprajztudomány, a megismeréstudomány, az emberföldrajz, a gazdasági és a kommunikációs stratégiák szakirodalmát. A most megjelent újabb kötete is gazdagon illusztrálja negyedszázados munkásságát, s nem éppen az önvallomások tudományos terében csupán, hanem a társadalomkép és a valóságtapasztalat harmóniájában. A rimes szerkezetbe épített kötet cím pedig, ha láthatóan elnagyolt, univerzálisabb kategóriákba fordul is, elég föllapozni a kötet tartalomjegyzékét, máris látványosra fokozódik a vállalás merészsége és személyes gondolati iver.

„Meg kell fogalmazni a *Bevezetőben* a szempontokat, le kell írni, mintegy önbeteljesítő jóslatként, a remélt eredményeket, jelzővel kell ellátni a 'munkát' mint eredményt. Meg első és utolsó sorban: jelezni kell, hogy rengeteg a kétség, a mások egyetértésére számító kijelentés, a kritikát meghallgató, megfontoló és majd hasznosító szándék. Mindenkire vonatkozik ez, aki hónapok, évek munkáját viszi a világ szeme elé: Suba Ferencre és rám is. Szándékom szerint a 'modern, technikai világ' mindennapi tárgyi valóságának és reprezentációinak, a gépeknek a megjelenéséről, és a gépek népi környezetben, a mai vidéken megfigyelhető életújáról szól ez a könyv. A gépek használatáról, működtetéséről alkotott, igen átfogóan technikának nevezett rendszernek, meg a közelmúlt és a ma már nem paraszti, de vidéki, és népinek nevezett világának az együttéléséről, egymásba hatolásáról, a közelmúltban már elválaszthatatlan együtteséről szeretnék írni...” (8.) – adja alapszempontját a nyolc fejezethez, melyeket a *Befejezésben* – a Hans Medicktól vett példaszzerű elemzéssel, mely a „protoindusztériális” családok, a gyárrendszer előtti üzemszerű családi termelési modelljének képét adta – úgy teljesít ki, hogy a családi gazdaság mai, kortárs átalakulása közben „protodigitális” típusúvá átalakulását példázza, mellyel végtére a gépesítés korának mikrolokális alkalmazkodási modelljét formálja meg. A „munka mint eredmény” úgy szerepel könyve vezérfonalaként, mint szerepel Suba Ferenc (kiemelt adatközlője) saját kéziratának, *A mezőgazdasági gépek erőforrásai – a belsőégésű motorok*

előszavában is, meg a szakirodalmi késztetések között Herman Bausingernek a *Népi kultúra a technika korszakában* című könyvében olvasható törekvéséig: „A könyvben banális példák segítségével mutattam meg, hogy a népi kultúra nem definiálható technika előtti szerveződésként, hiszen a mindennapokban a technikához fűződő 'természetes' kapcsolat számtalan formájával találkozhatunk” (Bausinger 1995: 7.). Gagyit tehát a bausingeri fogalomkörben dolgozik, mégpedig valóban „hiánypótló” feladattudattal. Elszántságában és a technikai eszközök iránti érdeklődésének korai jeleivel (motor, motorversenyek, önjáró szerkezetek, a modernizációt „mozgató” motorizáció) itt most másképpen foglalkozik: „egy jellegzetes falusi-vidéki gép, a traktor és az ezt működtető traktoristák megjelenésének, életmódjának, társadalmi szerepének kérdéseit vizsgáltam...” – írja bevezetőként. De a modernizáció mint meghatározó jelenség nem kiemelni készíti a hagyományos paraszti világból mindazt, ami a technika vívmányai között a „paraszttalanodás” útjára térít, hanem éppen ezt is a „társadalmi változások vidéken” tárgykörében öleli fel.

A kötet és szerzőjének szándéka ennek alapján: „A kiinduló kérdések tehát: a megfigyelt társadalmi-kulturális jelenségekben mi az új, mi a 'technika előtt', és miben mutatkozik, miben ragadható meg a folytonosság? Nem lehet, és nem is ajánlatos a múlt végleges meghaladásáról, mintegy eltörléséről, zárójelbe tételéről beszélni, különösen nem a vizsgált vidéki társadalmi-kulturális környezetben. 'Az a kutatás, amely egyoldalúan a népi kultúra teljesen új jellege mellett kardoskodik, csak a technikai eszközök által előhívott különlegességek katalógusát készíthetné el, ebből azonban nem jönne létre semmifajta – akárcsak közelítőleg megbízható – összkép a népi kultúrának a technika világában elfoglalt helyéről” idézi Bausingertől (1995: 14.). Szakirodalmi alapforrásai között ugyanakkor nemcsak a társadalomtörténet-írás alapművei szerepelnek (Benedict Anderson, Jan Assmann, Zygmunt Bauman, Peter Burke, Émile Durkheim, Mircea Eliade, Ernest Gellner, Anthony Giddens, Eric Hobsbawm stb.), de a paraszti termelés kutatásának klasszikusai (Erdei Ferencről,

Egyed Ákostól Fél Editig és Hofer Tamásig, Sárkány Mihálytól Peti Lehelig, Majdán Jánostól Vintilá Miháilescuig, Molnár Gergelytől Vajda Andrásig még a fiatalabb kortárs kutatók egy hosszú sora is), melyektől a munka mint befektetett racionalitás, felhasznált energia és észszerűsített erő kifejtés komplex értéktartalma kap biztos körvonalakat.

Azaz mégsem egészen. Gagyi ugyanis Bausingert követve úgy véli, ki kell emelnie munkája „kísérleti jellegét”, mivel ez nemcsak mentségként szolgál, de el is igazít: „Az a tény, hogy a kísérlet új területekre vezet, talán megbocsáthatóvá teszi, hogy – mint a jegyzetek is tanúsítják – nagyon különböző anyagot dolgoztunk fel, hogy hébe-hóba megmunkálatlan építőköveket is használtunk, és hogy néhány fontos mellékösvenyt figyelmen kívül hagytunk. Így például a mágia sokrétű fogalmát alkotórészeinek beható elemzése nélkül alkalmaztuk, illetve a regressziókról és az archaikus dimenziókról szóló részekben csak felületesen érintettünk mélylélektani nézeteket és kérdéseket. Némely esetben az ilyen korlátozás figyelemfelhívó: így a technika ’természetességének’ hangsúlyozása ellentétben áll azzal a – néprajzban is szokásos – felfogással, mely idegenségét és veszélyességét emeli ki (Bausinger 1995: 15.)”. Magyarán úgy épít egyszerre „józan megfontolást és intenzív érdeklődést” (Bausinger 1995: 160.), hogy ama tapasztalat, miszerint „nem uraljuk teljes mértékben a technikát”, csak átmeneti érzület marad, ugyanis „az a bizonyos ’természetesség’, amellyel túléljük a technika világának hétköznapijait, csupán a ’megszokás és a kapcsolat’ eredménye. Nem vagyunk szakemberek, szakpolitikusok és szakadminisztrátorok: hanem nép vagyunk, ami azt jelenti: ’nem látjuk át a technikai folyamatot’ (Bausinger 1995: 43.)”. Gagyi a gép, a gépesítés, a motorizáció, a vasút, a közlekedés és szállítás fejezetei közben folytonosan él a munka és technika néprajztudomány által csak ritkán vizsgált jelenkortörténeti aspektusaira, a normák és értékrendek, életmódváltozások és alkalmazkodások, regressziók és „a technikához való viszony nálunk kevésbé vizsgált összefüggéseihez” kapcsolódó átgondolási lehetőségekhez kapcsolódó okfejtésekkel. Kísérleti szempont ez annyiban, amennyiben segít a meg nem

értett mentális viszonyrendeket átláthatóbbá vagy érzékelhetőbbé tenni (nemcsak a gép mint masinéria, a mozdony mint szörny, „a gép az mutuj” kérdéseit, hanem): a tudományos pályafutása során mindvégig előszeretettel kezelt tárgykör, a népi közösségek organikusnak és organizáltak mondható jellemzői meg a regresszió kérdése mellett a „motornak lelke van” területe is foglalkoztatja, s miközben „sokszor és általában a gépek kezelése közben elbizonytalanodunk” – írja –, fölsejlik a távolban az ördög is – „mert mindennek van ördöge, miért éppen a technikának, a gépeknek ne lenne?”, s ha a technika kibabráll az emberrel, miért is ne gondolhatná ösidők óta, hogy az ördögi „a ma is azonnal adódó ismerős, félelmetes vagy éppen furfanggal becsapható személy, világunk része, aki (általában fenyegető, romboló erejű) találmányait jól meghatározott szándékkal, jól megfontolt érdekből a világra szokta bocsátani...” (9–10.). Ha meg éppen a kutatási tapasztalatok, emberismeret, értékrendi szempontok mutatják, hogy a munka sikere nemcsak a szorgalom vagy a lustaság kérdése, az sem nélkülözheti az ördögre való utalást a fenti értelemben: ha a külföldi, nyugati gazdák a vetőgéppel sikeresebben gazdálkodnak, az az ördöggel való cimborálásnak” minősül inkább, mint bármi másnak. De persze a gép és a gépészek rangja, közbecse (125–148.), a „jó gépészek” mértékadó tudása is része immár a folyamatnak (172–185.), a hozzáférés, tervezés, hibajavítás és szerelés, a készségek szerepe az érvényesülésben, a táj- és térhasználat mellé beékelődő digitális ismeretanyag ugyanúgy része immár az érzéki tapasztalatnak, mint a virtuális piac, az infotechnológiai intelligencia és a kibernetikai korszakváltáshoz alkalmazkodás. Az „új kort” immár az „új gép, új nép” kezdi jellemezni (186–207.), s ebben a Suba Ferenc életútjával (106–124.) párhuzamosan bonyolódó alkalmazkodóképes nemzedék portréi közt Kovács Károly, Balogh István, Mezei János példatára is meggyőző eszközzé válik a termelés, a munkaváltás, a digitális életformaminták

révén, melyekre a román gazdaságra jellemző elmaradottság, a diktatúra korának hiánygazdasága és a „protodigitális férfiak” hagyományos szerepeinek változása egyformán jellemző, mint „a munka” fogalmának kortárs világát önerőből maga számára újraformáló eljárás.

Gagyti tehát „a népi kultúra jövőjét illetően” kimondhatatlan, átfogó választ nem szándékozik

megadni (207.). Sem a „hanyaglás patetikus prognózisával vagy a nép eufemisztikus dicséretével” nem vállal szerepközösséget, helyette „a józan megfontolások és intenzív érdeklődés nyomát” kínálja nyárádmenti terepmunkája több évtizedes tapasztalataiból.

A. Gergely András

Ember és Gép a tájépítészeti historiában

Molnár Gergely: A vasút néprajza. A vasúthálózat hatása közlekedésre, életmódra, társadalomra Kecskeméten (1850–1980). Magyar Néprajzi Társaság, Bp.–Kecskemét, 2021 (Néprajzi értekezések 11.). 350 old.

Talán sosem volt ritkaságú, hogy az Erdélyi Múzeum egyazon számában két ismertető is ebben a tárgykörben fogant volna. Molnár Gergely (eredendően PhD-disszertációja) úgy rímél Gagyi József opusára, hogy tudásterületén, feltáró eszköztárában és célul tűzött értelmező apparátusában egyaránt erősen különbözik is a két mű. Ha Gagyi a földrajzi térséget nyárádmenti terepmunkája több évtizedes tapasztalataiból kínálja, Molnár a kecskeméti mozgásvilágra fókuszáltan vizsgálja – de míg előbbinél a „népi kultúra jövője” a „hanyaglás patetikus prognózisának” szemléje a jelenben, addig az alföldi közlekedési múltban s éppen a bács-kiskuni társadalmi világra koncentráló érdeklődéssel az intenzív vasúttörténeti hagyományfoglalom köré csoportosítva szerveződik. S persze nem első opus ez a néprajztudományban, mely a közlekedés néprajzát a vasút talpfaira gördíti (emlékezetes Bali János és Máté György szerk. *Talpfák – néprajzi írások a vasútról*. ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2008. kötete, ezt megelőzően a közlekedési eszközök és szállítás megannyi alapmunkája, Fél Edit, Hofer Tamás, Paládi-Kovács Attila, Kemecsi Lajos számos műve „a néphagyomány vonzásában” fogant tudástartományból hasonló célú és olykor merítésű is), de éppen a két, ember és gép viszonyrendjében

megragadható különbség az, ami indokoltá teheti a két könyv társítását. A választott viszonyrend azonban, mely Gagyinál egy publicisztikusabb tónus, a szociografikus közelkép révén tekint a kistáji átalakulás modernizációs kihívásainak kulcskérdéseire, Molnár esetében sokkalta inkább a „szokások, hagyományok, kikapcsolódás” kulcsszavakkal körülírható változástörténet patetikusabb prognózisával megoldott – jöllehet mindkettő a kulturális antropológia vonzaskörével teszi hitelessé feldolgozó érdeklődését. Talán mindkét mű az etnográfia felől indítja érdeklődését, és az antropológia jelzőjével minősíti terepkutatási szemléletét, de Gagyi esetében az olvasó alkalmasint inkább érzékeli a változásvizsgálat keretében zajló megismerési dilemmák kutatóra gyakorolt visszahatását és a jelenkorra hangolt jelentéstartalmat, míg „a mozdonyfüstös néprajz” megjelenítési körében dominánsabb a technikatörténet leíró, szűkebb spektrumban „a vasút hatásrendszerét” bemutató technokulturális gazdálkodás- és közlekedésnéprajzi kultúrakutatás, mely egyként kihát az életmódok, települési és gazdálkodási kultúra, a népi kultúrában a modernizációt pozitív jövőképpnek tekintő értékrendekre „az anyagi kultúrakutatás és társadalomnéprajz szempontrendszerébe illeszkedő” aspektusban.

A. Gergely András (1952–2023) – politológus, kulturális antropológus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar és a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola oktatója; szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság volt elnöke, Budapest